

Олександр Малишев

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу
історико-правових досліджень
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5796-7808>
savurmog@ukr.net

УДК 341.1/8

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Проблема охорони культурної спадщини на окупованих територіях України виникла відразу після анексії Криму та початку збройного конфлікту на сході України. Зазначеної теми торкається вже перший, прийнятий ще у квітні 2014 р., Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”, проте за весь цей період так і не було впроваджено системних підходів до відповідної роботи. Поточна ситуація із замороженням конфлікту може сприяти посиленню невоєнних форм протистояння з агресором, а захист культурної спадщини України, що потрапила під окупацію, поступово стає одним із основних фронтів гібридної війни. З огляду на це загострюється актуальність дослідження правових аспектів охорони культурної спадщини на окупованих територіях.

Метою статті є її доведення до широкого загалу юристів, висвітлення авторського досвіду у відповідній сфері та надання пропозицій щодо удосконалення юридичних механізмів захисту національного надбання, що опинилося під тимчасовим контролем та у зоні інтересів російського агресора.

Аналіз наявних даних свідчить про те, що Україна вживає певні заходи щодо обстоювання своєї позиції з питань охорони культурної спадщини на окупованих територіях і реагування на відповідні посягання з боку російських загарбників. Насамперед використовуються дипломатичні інструменти та санкції. Водночас навіть на сьомому році війни цим крокам досі бракує злагодженості та політичної координації. Важливим є створення правових передумов для усунення цих проблем. Потребує взаємного узгодження вже саме законодавче визначення Україною правового режиму тимчасової окупації територій Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей (як і обов'язки окупанта з охорони культурної спадщини України).

Поруч із посиленням роботи на міжнародному рівні із задіянням нових механізмів та належним використанням потенціалу ратифікованих документів, продовженням та удосконаленням санкційної політики, Україні потрібно передусім скоординувати роботу з відстеження стану об'єктів культурної спадщини на окупованих територіях, зокрема, за допомогою сучасних технологій супутникової зйомки. Це дасть змогу для радикального збільшення числа кримінальних проваджень

щодо злочинів окупантів, що стане базисом для розвитку українського наступу на цьому фронті. Питання про врегулювання моніторингових функцій органів охорони культурної спадщини потребує вирішення на законодавчому рівні.

Ключові слова: культурна спадщина; культурні цінності; анексія; окупація; окуповані території.

Дослідження тематики охорони культурної спадщини на окупованих територіях та у зонах збройних конфліктів останніми роками активізувалося не лише в Україні, де для цього є зрозумілі всім причини, а й у решті світу, з огляду на існуючу кризу світового правопорядку та ескалацію збройних конфліктів, насамперед на Близькому Сході. Міжнародне право охорони культурної спадщини зазнає серйозних змін прямо на наших очах: переглядаються усталені позиції та підходи, які ще півдесятиліття тому здавалися непорушними. Основним символом таких кардинальних зрушень, на нашу думку, є нова Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, відкрита до підписання в 2017 р. у Нікосії, і яку Україна підписала однією з перших держав; це вказує на те, що наші державотворчі процеси розвиваються у межах загальноєвропейського та світового контекстів.

На наше дослідження насамперед вплинули публікації та усно висловлені позиції колег-юристів: В. Акуленка¹, Б. Бабіна², К. Бусол³, О. Задорожного⁴, Д. Ковалья⁵, О. Кресіна⁶, О. Марусяка⁷, К. Савчука та ін. Важливо також зважати на працю та доробок істориків, археологів, представників творчої, музейної, пам'яткоохоронної та журналістської спільноти. Хотілося б відзначити працю і доробок Е. Аблялімової, В. Баранова, Є. Букета, С. Здіорука⁸, А. Іванця, Е. Кравченко, С. Теліженка, А. Щекуна, М. Яковини, Д. Яшного⁹ та ін.

З огляду на те, що наукові дослідження з відповідної тематики зорієнтовані передусім на прикладні потреби, а події у зазначеній царині пос-

¹ Віктор Акуленко, *Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України* (Юстиніан 2013).

² Борис Бабін, 'Санкційна політика України і культурна спадщина Криму' (2019) 4–6 Пам'ятки України 17.

³ Катерина Бусол, 'Становлення та тенденції розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей' (дис канд юрид наук, 2015).

⁴ Олександр Задорожний, *Анексія Криму – міжнародний злочин* (Укр асоц міжнар права, Ін-т міжнар відносин Київ нац ун-ту імені Тараса Шевченка 2015).

⁵ Дмитро Коваль, *В ім'я мистецтва: міжнародно-правовий контекстуальний аналіз захисту культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом* (Фенікс 2016).

⁶ Олексій Кресін (наук ред), *Політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі: світовий досвід для України* (Гельветика 2018).

⁷ Олександр Марусяк, *Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти* (Місто 2016).

⁸ Сергій Здіорук, 'Шляхи подолання гуманітарної катастрофи' у Горбулін В (ред), *Донбас і Крим: ціна повернення* (НІСД 2015) 271.

⁹ Денис Яшний, 'Моніторинг об'єктів археологічної спадщини на території АР Крим та м. Севастополя (2014–2020 рр.)' (*Голос Криму*, 23.10.2020) <<https://voicecrimea.com.ua/main/articles/monitoring-obyektiv-arheologichno%d1%97-spadshhini-na-teritorii%d1%97-ar-krim-ta-m-sevastopol-2014-2020-rr.html>> (дата звернення: 17.11.2020).

тійно розвиваються, змінюються умови й можливості для дії, наукові результати відображаються у доволі широкому колі джерел, що не завжди зводяться до класичних форм наукових публікацій. Варто вказати на те, що з питань культурної спадщини України в окупованому Криму постійно провадяться круглі столи, пресконференції та презентації під егідою Кримського центру ділового та культурного співробітництва “Український дім”, Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, Кримського інституту стратегічних досліджень, Спільки археологів України та низки інших організацій. Ці заходи поступово стали об’єднаним експертним клубом однодумців й основним майданчиком для регулярних дискусій, обміну інформацією, донесення позиції фахового середовища до органів влади та просування важливих політичних рішень. Узагальнене враження про відповідну роботу може дати тематичний випуск журналу “Пам’ятки України” (4–6/2019), присвячений культурній спадщині окупованого Криму¹⁰, а також інформаційно-методичні брошури та матеріали моніторингу об’єктів культурної спадщини в Криму, видані Кримським інститутом стратегічних досліджень¹¹.

У частині збору інформації про культурну спадщину на території окупованих районів Донецької та Луганської областей провідна роль наразі, як видається, залишається за археологами. Доцільно згадати моніторингову місію “Археологія під вогнем”, проведену співробітниками Інституту археології Національної академії наук України та Луганського краєзнавчого музею за сприяння правозахисників Української Гельсінської спілки з прав людини та *IPHR (International Partnership for Human Rights)*, а також інших експертів¹². Відповідні питання постійно перебувають у фокусі уваги Спільки археологів України, якою, зокрема, проведено низку тематичних заходів, а нещодавно видано окрему брошуру для

¹⁰ М Яковина, ‘Культурна спадщина України в окупованому Криму: положення Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 р.’ (2019) 4–6 Пам’ятки України 3–7; ‘Моніторинг порушення Міжнародного гуманітарного права щодо збереження культурної спадщини на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя’ (2019) 4–6 Пам’ятки України 8–12; М Яковина, ‘Конвенція про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини як інструмент захисту пам’яток в окупованому Криму’ (2019) 4–6 Пам’ятки України 13–16; Бабін (н 2) 17–8; М Яковина, ‘Сучасний стан системи охорони національної культурної спадщини’ (2019) 4–6 Пам’ятки України 19–22; А Іванець, ‘Використання Росією української культурної спадщини у війні проти України: кримський кейс’ (2019) 4–6 Пам’ятки України 23–7.

¹¹ Євгенія Андреюк та інші, *Міжнародні механізми захисту культурних цінностей на окупованих територіях* (Кримський інститут стратегічних досліджень 2019); Ельміра Аблялімова та інші, *Стан об’єктів культурної спадщини в окупованому Криму (2014–2019)* (Кримський інститут стратегічних досліджень 2019); Ельміра Аблялімова та інші, *Методичні рекомендації з моніторингу культурної спадщини, яка залишилась на території тимчасово окупованого Криму* (Кримський інститут стратегічних досліджень 2019).

¹² ‘Презентація звіту “Археологія під вогнем. Результати моніторингової місії”’ (*Спілька археологів України*) <http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=823:-q-q&catid=41:2013-02-06-17-44-54&Itemid=68> (дата звернення: 17.11.2020); Serhii Telizhenko, ‘Monitoring Archaeological Sites & Monuments in a War Zone’ <<https://rmchapple.blogspot.com/2016/07/monitoring-archaeological-sites.html>> (accessed: 17.11.2020).

Збройних Сил України “Археологічні пам’ятки і війна” (щодо охорони археологічної спадщини в умовах бойових дій)¹³, у підготовці якої взяли участь археологи – ветерани україно-російської війни на сході України.

Присвятивши багато років дослідженням і практичній роботі у сфері охорони археологічної спадщини, ми з самого початку дивилися на виклики, пов’язані з необхідністю охорони культурної спадщини України на окупованих територіях як на певну можливість для зміни ставлення до відповідної теми, її розгляду у контексті національної безпеки та розбудови держави, що є запорукою підняття всієї пам’яткоохоронної політики на новий щабель.

Метою дослідження є доведення окресленої проблематики до широкого кола юристів, висвітлення авторського досвіду у відповідній сфері та надання пропозицій щодо удосконалення юридичних механізмів захисту національного надбання, що опинилося під тимчасовим контролем та у зоні інтересів російського агресора.

Насамперед слід зупинитися на питаннях термінології, що використовується у предметній сфері. Передусім не можна оминати увагою питання співвідношення понять “культурна спадщина” та “культурні цінності”. Конституція України у дотичній до цього питання ст. 54 одночасно вживає три базових поняття, за фасадом яких насправді ховаються доволі різні підходи та концепції: “культурна спадщина”, “культурні цінності” та “історичні пам’ятки та інші об’єкти, що становлять культурну цінність”¹⁴. Поняття “культурні цінності” (фр. – “*biens culturels*”, тобто культурні блага) є базовим для міжнародного права збройних конфліктів, адже основним документом у цьому розумінні є Гаазька конвенція 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту¹⁵, яка містить фактично найширше серед усіх міжнародних документів імперативного характеру визначення культурних цінностей, що включає не лише нерухомі пам’ятки та рухомі культурні цінності, а й споруди, де зберігаються рухомі культурні цінності, та центри, де зосереджені нерухомі культурні цінності. Утім, для законодавства України здебільшого характерним є вживання поняття “культурні цінності” з його зведенням лише до рухомих культурних цінностей, а тому заради зручності доцільно використовувати ширше поняття “культурна спадщина”. Останнє і в міжнародному праві має дещо ширше визначення, оскільки включає і культурні цінності як матеріальну культурну спадщину, й елементи

¹³ Сергій Теліженко (упоряд), *Археологічні пам’ятки і війна. Пам’ятка з охорони культурних цінностей для військовослужбовців Збройних сил України, які виконують оперативні завдання з протидії російській агресії на Сході України* (Спілка археологів України 2020).

¹⁴ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹⁵ Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text> (дата звернення: 17.11.2020).

нематеріальної культурної спадщини, які здебільшого не прийнято відносити до культурних цінностей¹⁶.

Окремий блок термінологічних і ширших юридичних питань пов'язаний з окупацією. Саме з цим правовим режимом міжнародне гуманітарне право пов'язує покладення на державу-окупанта обов'язків із поваги до культурних цінностей на певній території та їх захист. Попри єдність відповідного міжнародно-правового режиму, українське законодавство щодо окупованих територій, на жаль, досі не становить єдиної системи. Головний Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України"¹⁷ стосується лише Криму, натомість щодо окупованих територій на сході України існує масив ситуативно прийнятих і мало пов'язаних між собою законодавчих актів. Загалом до прийняття наприкінці 2018 р. Закону України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях"¹⁸ ці території на законодавчому рівні не розглядалися як "окуповані". Так, наприклад, у чинному до 2017 р. Законі України "Про електроенергетику"¹⁹ робилося розмежування між постачанням електричної енергії на тимчасово окуповану територію (під якою розумівся Крим) та територію, де органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження (окупована частина Донбасу). Нині чинний Закон України "Про ринок електричної енергії"²⁰ не містить такого розмежування, але на підзаконному рівні воно збереглося, оскільки досі діє прийнята на виконання попереднього закону постанова Кабінету Міністрів України "Про особливості регулювання відносин у сфері електроенергетики на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження"²¹.

Не можна в контексті нашого дослідження не згадати і постанову Верховної Ради України "Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими те-

¹⁶ Олександр Малишев, 'Культурна спадщина в юридичному світі речей' (2020) 31 Правова держава 169.

¹⁷ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

¹⁸ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

¹⁹ Про електроенергетику: Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

²⁰ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

²¹ Про особливості регулювання відносин у сфері електроенергетики на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2015 р. № 263 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2015-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

риторіями”²². Показово, що ця постанова приймалася в один день із прийнятими за наслідками других Мінських домовленостей змінами до Закону України “Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей”²³ і прямо суперечила цьому закону, зокрема, в частині моменту початку дії особливо-го режиму місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Хоча можна казати про те, що ці нюанси національного правового режиму територій, контрольованих агресором, не впливають на міжнародно-правову кваліфікацію статусу цих територій, слід відзначити доволі поширену у відповідний час позицію щодо розмежування ситуацій Криму та Донбасу як, у першому випадку, класичної окупації, а в другому – так званого ефективного контролю Росією відповідних територій. На такому розрізненні, зокрема, наполягав колишній міністр з питань тимчасово окупованих територій В. Черниш²⁴. Якщо вести мову про культурну спадщину на територіях південного сходу України, що тимчасово перебувають під контролем Російської Федерації (далі – РФ), то позиція, що прямо заперечує факт окупації, є шкідливою, адже незважаючи на те що наша держава може відступити від виконання певних зобов’язань стосовно непідконтрольних територій, при цьому не відбувається покладання на окупанта відповідальності за збереження відповідної культурної спадщини.

Попри цю очевидну плутанину, у законодавчому органі часом ведеться полеміка щодо недотримання тих чи інших нібито ustalених підходів стосовно регулювання правового режиму окупованих територій. Таке було при прийнятті наприкінці 2019 – на початку 2020 р. Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей призначення керівників державних та комунальних закладів культури на тимчасово окупованих територіях”²⁵ (акта, що давав змогу суттєво поліпшити позицію України у відомій справі “Скіфського золота”²⁶ через зміну керівництва українських музеїв Криму, які виступають у справі позивачами та вимагають передання вивезених з України музейних колекцій до окупованого Криму). Оскільки законом передбачалися зміни до

²² Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. № 254-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-19#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

²³ Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1680-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

²⁴ ‘У МінТОТ пояснили різницю між окупованим Кримом і Донбасом’ (*Українська правда*, 26.01.2017) <<https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/26/7133553>> (дата звернення: 17.11.2020).

²⁵ Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей призначення керівників державних та комунальних закладів культури на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 14 січня 2020 р. № 447-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

²⁶ Див., наприклад: ‘Скіфське золото. Матеріали по темі’ <https://lb.ua/tag/14492_skifske_zoloto> (дата звернення: 17.11.2020).

Закону України “Про культуру”²⁷, аргументом опозиції, який було озвучено як у медіа, так і на засіданні профільного комітету Верховної Ради України, слугувало те, що правові норми стосовно окупованих територій не можуть міститися у подібних актах загального законодавства, мовляв, це узаконює російську окупацію. Їх натомість пропонувалося помістити або до перехідних положень відповідного закону (причому йшлося конкретно про перехідні положення закону “про внесення змін <...>”) або до спеціальних законів щодо окупованих територій. Зрозуміло, що перший шлях за будь-яких обставин суперечив би правилам законодавчої техніки, підважуючи легітимність відповідних норм, а другий був ускладнений браком єдиного регулювання щодо окупованих територій як Донбасу, так і Криму.

Як уже було зазначено, сьогодні ми маємо два закони, якими визнається окупація окремо Криму та Донбасу. При цьому лише закон стосовно Криму у своїй ч. 7 ст. 5 містить застереження щодо відповідальності РФ як окупанта за охорону культурної спадщини України на окупованій території²⁸. Так званий Закон щодо деокупації Донбасу регламентує лише у загальних термінах про відповідальність РФ за матеріальну та нематеріальну шкоду, спричинену Україні²⁹, не кажучи нічого, власне, про культурну спадщину.

Якщо вести мову окремо про Крим, то останнім часом активізувалася дискусія щодо правомірності вживання стосовно відповідної ситуації словосполучень на кшталт “анексія Криму”, “анексована територія”, “анексований Крим”³⁰. У цьому контексті не можна не згадати одну з недавніх заяв заступника міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій І. Яременка, який наголошує на неприпустимості вживання терміна “анексія” щодо Криму, мовляв, у такий спосіб опосередковано визнається приналежність півострова Росії. Натомість пропонується називати Крим “тимчасово окупованою територією” або казати про “спробу анексії”³¹. На нашу думку, такий підхід у світлі проблеми культурної спадщини окупованих територій так само не є виправданим. Варто навести приклад з уже згаданого українсько-російського спору про “Скіфське золото”, який наразі розглядається Апеляційним судом Амстердама. Так, цей суд у своєму проміжному рішенні від 16 липня

²⁷ Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI № 447-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#n205>> (дата звернення: 17.11.2020).

²⁸ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України (н 17).

²⁹ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях (н 18).

³⁰ Олексій Макеєв, “Крим: анексований чи окупований?” (*Українська правда*, 22.08.2019). <<https://www.pravda.com.ua/columns/2019/08/22/7224230>> (дата звернення: 17.11.2020).

³¹ “У Міністерстві реінтеграції пояснили, чому Крим “окупований”, а не “анексований” (*Суспільне Медіа*, 21.10.2020) <<https://susplne.media/72704-u-minreintegracii-poasnili-comu-krim-okupovaniy-a-ne-aneksovaniy>> (дата звернення: 17.11.2020).

2019 р. просить українську сторону навести докази того, що повернення спірних колекцій до кримських музеїв призведе до їх експропріації з державної власності України³². При цьому відповідний апеляційний суд, як до того й суд першої інстанції, виходить із того уявлення про окупацію, яке описане в конвенціях із міжнародного гуманітарного права, тобто коли іноземна армія займає певну територію, бере на себе обов'язки з її забезпечення та охорони на ній правопорядку. Утім, на окупованій території зберігається автономне самоврядування, продовжують своє існування юридичні особи, зокрема музеї, недоторканність колекцій яких окупант поважає і не втручається у їхні справи. Ці музеї можуть спокійно продовжувати свою роботу і навіть провадити зовнішньоекономічну діяльність. За цих обставин повернення українським музеям, розташованим на окупованій території, колекцій, не обов'язково мало б призвести до втрати Україною права державної власності на ці колекції. При цьому, якщо окупант таки відхилиться від своїх зобов'язань, то презюмується, що цим він порушить норми міжнародного гуманітарного права. Утім, наперед прогнозувати невідворотність подібних порушень нідерландський суд не збирається.

Саме тому важливо повсюдно наголошувати не лише на тому, що Крим є окупованою територією, а й вказувати на те, що стосовно цієї території здійснено злочин анексії. За фактом культурна спадщина України, яка перебуває на території Криму, РФ була визнана частиною російської культурної спадщини, взята на російський державний облік, а подекуди навіть оголошена російською державною власністю. Із міжнародно-правової точки зору, в частині статусу території та суверенітету над нею, це не має жодних правових наслідків. Однак визнання факту анексії дає зафіксувати триваюче порушення Росією низки обов'язків окупанта за міжнародним гуманітарним правом і дає змогу виходити з того, що поки триває відповідний злочинний стан, немає підстав вірити, що окупант сумлінно виконуватиме будь-які обов'язки, пов'язані з повагою до майнових прав держави, територію якої окуповано, або її громадян чи юридичних осіб.

Якщо розглядати анексію як злочин, то видається зовсім неприйнятним застосування щодо кримської ситуації терміна "спроба анексії", адже цим неначе вказується на незакінчений характер злочину, а отже, на певне пом'якшення відповідальності.

Розглянути у межах цієї статті все розмаїття злочинів, які вчиняються Росією щодо культурної спадщини України на окупованих територіях, неможливо. Утім, можна спробувати звести ці злочини до певних категорій, а саме:

³² ECLI:NL:GHAMS:2019:2427 Gerechtshof Amsterdam, 200.212.377/01 <<http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHAMS:2019:2427>> (accessed: 17.11.2020).

1) присвоєння пам'яток і музейних колекцій, що перебувають на окупованих територіях (тут ідеться як про ситуацію, що виникла внаслідок анексії Криму, так і різного роду подібні злочини на сході України);

2) вивезення культурних цінностей України на територію Росії;

3) незаконні археологічні розкопки та інші незаконні пошуки старожитностей на окупованих територіях, зокрема так звані охоронні розкопки в процесі реалізації великих проектів будівництва. В останньому випадку йдеться про повне знищення нерухомих археологічних об'єктів у процесі досліджень;

4) порушення автентичності об'єктів культурної спадщини України внаслідок псевдореставраційних робіт³³;

5) на території окупованого Донбасу та під час бойових дій відбувалося також знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини внаслідок порушення правил і звичаїв війни, безконтрольне пограбування музеїв та інших сховищ культурних цінностей, розгул чорних розкопок³⁴.

Якщо долучити до сфери дослідження також нематеріальну культурну спадщину, то до наведеного переліку можна додати ще дуже багато посягань на кшталт утисків за мовною та етнічною ознакою, викорінювання народних традицій та автентичного побуту.

Для адекватного реагування на ці порушення Україні потрібно насамперед сформувати єдину позицію різних уповноважених органів стосовно оцінки відповідних фактів, заповнити окремі прогалини в законодавстві та управлінській мережі, налагодити тісну координацію державних органів з організаціями громадянського суспільства та науковою спільнотою. Можна пригадати, як важко всі ці завдання давалися ще кілька років тому, коли представники державних органів на численних нарадах наводили аргументи стосовно того, що, наприклад, Україна не має будь-яким чином переслідувати учасників грабіжницьких археологічних розкопок в окупованому Криму, оскільки це начебто є порушенням прав особи на свободу наукової творчості. Іншого разу доводилося чути, як nereагування Прокуратури Автономної Республіки Крим на археологічні розкопки росіян пояснювалося тим, що оскільки відповідний злочин не є злочином проти людяності, а належить до діянь загальнокримінального характеру, то повноваження з розслідування таких посягань за міжнародним правом належать до компетенції окупаційної влади. З цього, на додачу, робився той висновок, що Україна зовсім не має права розслідування таких злочинів, що нам видається необґрунтованим і навіть

³³ Ельміра Аблялімова, 'Бахчисарайський ханський палац: реставрація чи реконструкція' (2019) 4–6 Пам'ятки України 79.

³⁴ Катерина Бусол та Дмитро Коваль, 'Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту на Сході України' в Задорожній О (упоряд), *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право* (Дорадо-друк 2014) 815.

абсурдним, оскільки окупація ніяк не припиняє юридичної чинності українських законів на території Криму і не уражає постраждалу сторону у правах добиватися справедливості й законності.

Водночас дедалі більше можна спостерігати й поступове злагодження роботи Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства культури України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Офісу Генерального прокурора України та інших суб'єктів довкола вирішення питань охорони культурної спадщини на окупованих територіях.

На вирішенні окремих проблем негативно позначається повна відсутність з українського боку республіканських органів Криму. Верховна Рада та Рада Міністрів Автономної Республіки Крим не мають правонаступників, а отже, немає органів з управління власністю, ввіреною згідно з Конституцією України владі автономії. Дискутується можливість утворення таких органів через їх вибори на материковій Україні переселенцями з Криму або тимчасове передавання їх повноважень якомусь іншому органу, сформованому центральною українською владою. При цьому держава, на жаль, досі не спромоглася навіть призначити нове керівництво Севастопольської міської державної адміністрації, хоча особливих перешкод для цього немає.

Існує низка міжнародно-правових і дипломатичних шляхів, які Україна може задіяти для реагування на правопорушення на окупованих територіях. Автори спеціальної брошури на цю тему перелічують такі основні міжнародні інституційні механізми, вказуючи на те, що Україною більшість із них не використовується. Ідеться про Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), Генерального секретаря з культурних цінностей, ЮНЕСКО, Комітет із захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту за II протоколом до Гаазької конвенції 1954 р., Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), Генеральну асамблею ООН, Раду безпеки ООН, Раду ООН з прав людини, Економічну та соціальну раду ООН, Спеціального доповідача ООН з культурних прав, Спеціального доповідача ООН з прав корінних народів, Всесвітню митну організацію, Інтерпол і Блакитний щит³⁵.

Нині можна констатувати, що Україна на належному рівні та з певними видимими результатами застосовує лише механізми ЮНЕСКО, яке здійснює постійний моніторинг ситуації з культурною спадщиною в Криму. Ці питання постійно висвітлюються на засіданнях Виконавчої Ради ЮНЕСКО та Комітету з питань всесвітньої спадщини. Тут важливе місце займає питання Херсонесу Таврійського, що є сьогодні єдиною пам'яткою всесвітньої спадщини на території окупованого Криму.

³⁵ Андрюк (у 11) 9–26.

Останні події, пов'язані з масштабним втручанням окупаційної влади в історичне середовище пам'ятки під приводом нібито благоустрою території, проведення у заповіднику масових видовищних заходів та інші порушення підводять до ймовірності порушення на наступному засіданні Комітету з питань всесвітньої спадщини питання про внесення об'єкта до списку таких, що перебувають під загрозою. Утім, навряд чи навіть такий радикальний крок, що по суті відкриває шлях для подальшої втрати Херсонесом статусу об'єкта всесвітньої культурної спадщини, якимось вплине на варварське руйнування агресором давнього полісу.

Що стосується міжнародних судових механізмів, то низка дослідників покладає певні надії насамперед на МКС, юрисдикцію якою Україна визнала щодо міжнародних злочинів, скоєних на території України з 20 лютого 2014 р. Певною проблемою у цьому аспекті є те, що Римський статут МКС передбачає серед посягань на культурні цінності лише таку конструкцію складу злочину, як “навмисне нанесення ударів” (*“intentionally directing attacks”*), що зазвичай тлумачиться доволі вузько³⁶. Водночас у єдиній існуючій наразі справі з цього питання суд тлумачить відповідне поняття розширено, відносячи до злочинів діяння зі знищення культурних цінностей, що вчиняються не лише під час бойових дій, а й у мирний час³⁷.

Приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 р. створює передумови для використання ширшого інструментарію способів реагування на порушення на окупованих територіях. На круглому столі “Окупований Крим і археологічна спадщина”³⁸, який проходив у Києві 12 жовтня цього року, Д. Коваль відзначив, що значення приєднання України до Другого протоколу насамперед символічне, що саме собою теж не треба недооцінювати, якщо ж казати про суто практичні можливості, які дає цей документ, то їх не так уже й багато. Насамперед ідеться про можливість взяття частини об'єктів культурної спадщини на окупованих територіях під міжнародний посилений захист через внесення їх до відповідного Переліку спеціальним Комітетом, утвореним на підставі Другого протоколу. Певні перешкоди для такого внесення помітні вже у тексті протоколу, не кажучи вже про політичний аспект

³⁶ Otto Triffterer and Kai Ambos (eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court. A Commentary* (C. H. Beck/Hart/Nomos 2016) 419.

³⁷ Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15, § 15 <https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2017_05117.PDF> (accessed: 17.11.2020); Микола Кіккас, ‘Пошкодження комплексу некрополя Херсонесу Таврійського та монастиря Богоматері Влахернської: аналіз українського законодавства та міжнародного права’ (*Голос Криму*, 26.10.2020), <<https://voicecrimea.com.ua/main/articles/poshkodzhennya-kompleksu-nekropolya-xersonesu-tavrijskogo-ta-monastirya-bogomateri-vlaxernsko%1%97-analiz-ukra%1%97nnskogo-zakonodavstva-ta-mizhnarodnogo-prava.html>> (дата звернення: 17.11.2020).

³⁸ ‘У Києві відбувся круглий стіл “Окупований Крим і археологічна спадщина” (резольція)’ (*Голос Криму*, 13.10.2020). <<https://voicecrimea.com.ua/main/articles/u-kiyevi-vidbuvsya-kruglij-stil-okupovaniy-krim-i-arheologichna-spadshhina-rezolyuciya.html>> (дата звернення: 17.11.2020).

питання. Водночас не можна нехтувати навіть примарною можливістю використати цей інструмент. Другий протокол також дає Україні змогу спробувати отримати фінансову допомогу з коштів заснованого на підставі цього документа Фонду для захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту.

Окремим важливим аспектом є те, що другий протокол – це єдиний імперативний міжнародний акт, що містить спеціальну заборону проведення археологічних розкопок на окупованій території, хоча з певною умовненістю можна вважати, що така заборона, яку до цього було вміщено у Рекомендації ЮНЕСКО 1956 р., була зобов'язуючою для держав з огляду на міжнародний звичай, а також загальних норм Гаазької конвенції 1954 р. Водночас нюансом Другого протоколу є те, що тут заборона не поширюється на випадки, коли розкопки є необхідними для збереження пам'ятки. Росія не ратифікувала Другий протокол, але, на думку Д. Ковалю, навіть приєднання до документа лише України дає додаткові можливості для розгляду російських розкопок на окупованих територіях України як міжнародного воєнного злочину.

Як видається, останню ціль, серед іншого, має й прийнятий Верховною Радою України в першому читанні законопроект “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права”³⁹ (реєстраційний номер 2689). Хотілось би відзначити, що останнім часом Україна стала активніше реагувати на протиправні російські розкопки в Криму, про що принаймні свідчить коментар Міністерства закордонних справ України від 22 жовтня 2020 р.⁴⁰ Водночас ми вже давно наголошували на тому, що відповідні факти, поряд з іншими посяганнями Росії на нашу національну культурну спадщину, заслуговують не лише на дипломатичний протест, а й мають документуватись і розслідуватись слідчими органами України як злочини.

Видається необхідним наголосити на основній, на нашу думку, проблемі для організації таких розслідувань. Окрім очевидної наявності перешкод для проведення слідчих дій на окупованих територіях та вже згаданих невдалих пояснень українських чиновників про те, що повноваження з розслідування подібних злочинів покладаються на окупаційну владу, найбільші складнощі створює відсутність в Україні загальної системи моніторингу стану об'єктів культурної спадщини. Якщо переглянути закріплені в законодавстві численні повноваження органів охорони

³⁹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права від 27 грудня 2019 р. № 2689 <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804> (дата звернення: 17.11.2020).

⁴⁰ Коментар МЗС України щодо проведення археологічних розкопок на тимчасово окупованій території України (МЗС, 22.10.2020) <<https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-provedennya-arheologichnih-rozkopok-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyi-ukrayini>> (дата звернення: 17.11.2020).

культурної спадщини різних рівнів, можна дійти висновку, що законодавець, встановлюючи механізми різного роду погоджень, затверджень, визначення режимів та багато іншого, розглядає функцію моніторингу (тобто системного збору інформації) як нетипову для відповідних органів. Це однаково стосується як відстеження стану нерухомих об'єктів культурної спадщини, так і моніторингу трафіку рухомих культурних цінностей.

Певні проблеми є і з виконанням відповідних функцій правоохоронними органами. Так, наприклад, подібна діяльність органів Національної поліції України після прийняття у 2013 р. Кримінального процесуального кодексу України здебільшого можлива лише у межах розслідування конкретних кримінальних проваджень.

Цей стан справ вочевидь потрібно змінювати. Окрім заохочення корисних ініціатив фахової спільноти та організацій громадянського суспільства видаються необхідними певні зміни на законодавчому рівні. Дороговказом для сфери охорони культурної спадщини може слугувати екологічне законодавство, зокрема розділ V Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”⁴¹, який цілком присвячено питанням спостереження, прогнозування, обліку та інформування у галузі навколишнього природного середовища і, насамперед, єдиній системі моніторингу його стану.

Сьогодні відсутність такої системи у сфері охорони культурної спадщини призвела до того, що Міністерство культури та інформаційної політики України майже зовсім не використовує наявні у держави технічні можливості для такої роботи, зокрема потужності Державного космічного агентства України щодо отримання актуальних і ретроспективних даних супутникової зйомки об'єктів культурної спадщини, що перебувають на окупованих територіях і перебувають під загрозою. Це все при тому, що відповідні дані центральним органам виконавчої влади мають надаватися на безоплатній основі. Використання цього потенціалу дало б змогу в дуже короткі строки як зробити надбанням широкої громадськості факти варварського поводження агресора з культурною спадщиною України, так і сформуванню доказову базу про відповідні злочини.

Окремо слід вжити заходів для удосконалення законодавства щодо відповідальності за посягання на культурну спадщину. Для цього насамперед необхідно завершити процес приєднання України до Конвенції Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, та імплементувати положення цього документа до національного законодавства.

⁴¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

З огляду на брак політичної волі та організаційних можливостей для розслідування злочинів РФ щодо культурної спадщини на окупованих територіях, Україна в останні роки використовувала простіший механізм надання юридико-політичної оцінки цим діями. Передусім ідеться про інструментарій, передбачений Законом України “Про санкції”⁴². Наразі прийнято два Укази Президента України щодо формування відповідних санкційних списків (від 19 березня 2019 р. № 82/2019 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2019 року ‘Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)’”⁴³, від 14 травня 2020 р. № 184/2020 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2020 року ‘Про застосування, скасування і внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)’”⁴⁴), у яких чимало місця відведено саме санкціям проти археологів, що брали участь у розкопках у Криму, а також проти наукових установ і закладів культури Росії. У публічному просторі було чимало критики щодо недовісти в цій ситуації Закону України “Про санкції”, який передбачає заціння передусім фінансово-економічних заходів проти певних осіб та організацій. Водночас не можна ігнорувати політичне значення самого факту запровадження санкцій, яке в подальшому буде проявлятися ще більше, якщо держава дотримуватиметься взятого курсу.

Висновки. Аналіз наявних даних свідчить про те, що Україна вживає певні кроки щодо обстоювання своєї позиції з питань охорони культурної спадщини на окупованих територіях і реагування на відповідні посягання з боку російського агресора. Водночас цим кроком досі бракує системності та політичної скоординованості. Важливим є створення правових передумов для усунення цих проблем. Так, законодавче визначення Україною правового режиму тимчасової окупації територій Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей потребує певного узгодження (як і обов’язки окупанта з охорони культурної спадщини України). Поруч із посиленням роботи на міжнародному рівні, із задіянням нових механізмів та належним використанням потенціалу ратифікованих документів, продовженням та удосконаленням відповідної санкційної політики, Україні потрібно пе-

⁴² Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 р. № 1644-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>> (дата звернення: 17.11.2020).

⁴³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2019 року “Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”: Указ Президента України від 19 березня 2019 р. № 82/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/82/2019#n2>> (дата звернення: 17.11.2020).

⁴⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2020 року “Про застосування, скасування і внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”: Указ Президента України від 14 травня 2020 р. № 184/2020 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184/2020#n2>> (дата звернення: 17.11.2020).

редусім налагодити роботу з відстежування стану об'єктів культурної спадщини на окупованих територіях, зокрема за допомогою сучасних технологій супутникової зйомки. Це дасть змогу радикально збільшити кількість кримінальних проваджень щодо злочинів окупантів, що, зі свого боку, стане базисом для розвитку українського наступу на цьому фронті гібридної війни.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Abliialimova E ta inshi, *Metodychni rekomendatsii z monitorynhu kulturnoi spadshchyny, yaka zalyshylas na terytorii tymchasovo okupovanoho Krymu* (Krymskyi instytut stratehichnykh doslidzhen 2019) (in Ukrainian).
2. Abliialimova E ta inshi, *Stan ob'ektiv kulturnoi spadshchyny v okupovanomu Krymu (2014–2019)* (Krymskyi instytut stratehichnykh doslidzhen 2019) (in Ukrainian).
3. Akulenko V, *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnosti ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy* (Iustynian 2013) (in Ukrainian).
4. Andreiuk Ye ta inshi, *Mizhnarodni mekhanizmy zakhystu kulturnykh tsinnosti na okupovanykh terytoriakh* (Krymskyi instytut stratehichnykh doslidzhen 2019) (in Ukrainian).
5. Koval D, *V imia mystetstva: mizhnarodno-pravovi kontekstualnyi analiz zakhystu kulturnykh tsinnosti u zviazku zi zbroinym konfliktom* (Feniks 2016) (in Ukrainian).
6. Marusiak O, *Aneksiia Krymu Rosiiskoiu Federatsiieiu yak zlochyn ahresii proty Ukrainy: mizhnarodno-pravovi aspekty* (Misto 2016) (in Ukrainian).
7. Zadorozhnii O, *Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochyn* (Ukr asots mizhnar Prava, In-t mizhnar Vidnosyn Kyiv nats un-tu imeni Tarasa Shevchenka 2015) (in Ukrainian).

Edited books

8. Triffterer O and Ambos K (eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court. A Commentary* (C.H. Beck/Hart/Nomos 2016) (in English).
9. Kresin O (nauk red), *Polityko-pravovi zasady myrotvorchoi operatsii v Donbasi: svitovyi dosvid dlia Ukrainy* (Helvetyka 2018) (in Ukrainian).
10. Telizhenko S (uporiad), *Arkheolohichni pamiatky i viina. Pam'iatka z okhorony kulturnykh tsinnosti dlia viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh syl Ukrainy, yaki vykonuiut operatyvni zavdannia z protydii rosiiskii ahresii na Skhodi Ukrainy* (Spilka Arkheolohiv Ukrainy 2020) (in Ukrainian).
11. Busol K ta Koval D, 'Zakhyst kulturnykh tsinnosti pid chas zbroinoho konfliktu na Skhodi Ukrainy' in Zadorozhnii O (uporiad), *Ukrainska Revoliutsiia hidnosti, aresiia RF i mizhnarodne pravo* (Dorado-druk 2014) (in Ukrainian).
12. Zdioruk S, 'Shliakhy podolannia humanitarnoi katastrofy' v Horbulin V (red), *Donbas i Krym: tsina povernennia* (NISD 2015) (in Ukrainian).

Journal articles

13. 'Monitorynh porushennia Mizhnarodnogo humanitarnoho prava shchodo zberezhennia kulturnoi spadshchyny na tymchasovo okupovanii terytorii AR Krym ta m. Sevastopolia' (2019) 4–6 *Pamiatky Ukrainy* 8–12 (in Ukrainian).

14. Ablialimova E, 'Bakhchysaraiskyi khanskyi palats: restavratsiia chy rekonstruktsiia' (2019) 4–6 Pamiatky Ukrainy 79 (in Ukrainian).
15. Babin B, 'Sanktsiina polityka Ukrainy i kulturna spadshchyna Krymu' (2019) 4–6 Pam'iatky Ukrainy 17 (in Ukrainian).
16. Ivanets A, 'Vykorystannia Rosiieiu ukrainskoi kulturnoi spadshchyny u viini proty Ukrainy: krymskyi keis' (2019) 4–6 Pamiatky Ukrainy 23–7 (in Ukrainian).
17. Malyshev O, 'Kulturna spadshchyna v yurydychnomu sviti rechei' (2020) 31 Pravova derzhava 169 (in Ukrainian).
18. Yakovyna M, 'Konventsiiia pro okhoronu Vsesvitnoi kulturnoi ta pryrodnoi spadshchyny yak instrument zakhystu pamiatok v okupovanomu Krymu' (2019) 4–6 Pamiatky Ukrainy 13–6 (in Ukrainian).
19. Yakovyna M, 'Kulturna spadshchyna Ukrainy v okupovanomu Krymu: polozhennia Haazkoi konventsii pro zakhyst kulturnykh tsinnosti na vypadok zbroinoho konfliktu 1954 r.' (2019) 4–6 Pamiatky Ukrainy 3–7 (in Ukrainian).
20. Yakovyna M, 'Suchasnyi stan systemy okhorony natsionalnoi kulturnoi spadshchyny' (2019) 4–6 Pam'iatky Ukrainy 19–22 (in Ukrainian).

Theses

21. Busol K, 'Stanovlennia ta tendentsii rozvytku mizhnarodno-pravovoho zakhystu kulturnykh tsinnosti' (dys kand yuryd nauk, 2015) (in Ukrainian).

Websites

22. 'U Kyievi vidbuvsia kruhlyi stil "Okupovanyi Krym i arkheolohichna spadshchyna" (rezoliutsiia)' (*Holos Krymu*, 13.10.2020) <<https://voicecrimea.com.ua/main/articles/u-kiyevi-vidbuvsya-kruglij-stil-okupovaniy-krim-i-arxeologichna-spadshhina-rezolyuciya.html>> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
23. 'U Minreintehratsii poiasnyly, chomu Krym "okupovanyi", a ne "aneksovanyi"' (*Suspilne Media*, 21.10.2020) <<https://suspilne.media/72704-u-minreintegracii-poasnili-comu-krim-okupovaniy-a-ne-aneksovaniy/>> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
24. 'U MinTOT poiasnyly riznytsiu mizh okupovanyim Krymom i Donbasom' (*Ukrainska pravda*, 26.01.2017) <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/26/7133553/> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
25. Kikkas M, 'Poshkodzhennia kompleksu nekropolia Khersonesu Tavriiskoho ta monastyrja Bohomateri Vlakhernskoi: analiz ukrainskoho zakonodavstva ta mizhnarodnogo prava' (*Holos Krymu*, 26.10.2020) <<https://voicecrimea.com.ua/main/articles/poshkodzhennya-kompleksu-nekropolya-xersonesu-tavrijskogo-ta-monastyrja-bogomateri-vlaxernsko%20d1%97-analiz-ukra%20d1%97naskogo-zakonodavstva-ta-mizhnarodnogo-prava.html>> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
26. Makeiev O, 'Krym: aneksovanyi chy okupovanyi?' (*Ukrainska pravda*, 22.08.2019). <<https://www.pravda.com.ua/columns/2019/08/22/7224230/>> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
27. Yashnyi D, 'Monitorynh ob'iektiv arkheolohichnoi spadshchyny na terytorii AR Krym ta m. Sevastopolia (2014–2020 rr.)' (*Holos Krymu*, 23.10.2020) <<https://voicecrimea.com.ua/main/articles/monitoring-obyektiv-arxeologichno%20d1%97-spadshhini-na-teritorii%20d1%97-ar-krim-ta-m-sevastopol-2014-2020-rr.html>> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
28. Telizhenko S, 'Monitoring Archaeological Sites & Monuments in a War Zone' <<https://rmchapple.blogspot.com/2016/07/monitoring-archaeological-sites.html>> (accessed: 17.11.2020) (in English).
29. 'Komentar MZS Ukrainy shchodo provedennia arkheolohichnykh rozkopok na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy' (*MZS*, 22.10.2020). <<https://mfa.gov.ua/>

- news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-provedennya-arheologichnih-rozkopok-na-timchasovo-okupovaniy-teritoriyi-ukrayini> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
30. 'Prezentatsiia zvituv "Arkheolohiia pid vohnem. Rezultaty monitorynhovoi misii"' (*Spilka arkheolohiv Ukrainy*) <http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=823:-q-q&catid=41:2013-02-06-17-44-54&Itemid=68> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).
31. 'Skifskie zoloto. Materialy po temi' <https://lb.ua/tag/14492_skifskie_zoloto> (accessed: 17.11.2020) (in Ukrainian).

Oleksandr Malyshev

PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE ON THE OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE

ABSTRACT. The issues of cultural heritage protection on the occupied territories of Ukraine came to agenda immediately after the annexation of Crimea and at the beginning of the armed conflict in Eastern Ukraine. The Law of Ukraine 'On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine', adopted in April 2014, was the first act dealing with this issue. Since 2014, no systematic approach to the relevant state policy has been introduced. The current situation, with the freezing of the conflict, may contribute to the strengthening of non-military forms of confrontation with the aggressor. Hence, the protection of the cultural heritage of Ukraine, remaining under occupation, is gradually becoming one of the main fronts of the hybrid war. That is why the urgency of legal analysis of cultural heritage protection in the occupied territories is becoming more called-for.

The outlined legal issue is discussed primarily in the monument protection area, rather than in the academic legal community. In that way, the purpose of this article is to bring this issue to the attention of lawyers, to highlight the author's experience in this field and to make suggestions for improving legal mechanisms for national protection, which came under temporary control and in the area of interest of Russia as an aggressor state.

The analysis of the available data shows that Ukraine is taking specific steps to defend its position on the protection of cultural heritage in the occupied territories and to respond to the relevant encroachments by the aggressor. At the same time, even in the seventh year of the war, these steps still lack coherence and political coordination. It is crucial to create legal preconditions to solve these challenges. The legislative definition of the legal regime of temporary occupation of the territories of the Crimea and Donbas region (as well as the responsibilities of the occupier for the protection of the cultural heritage of Ukraine) needs joint legal regulation.

In addition to strengthening work at the international level with the use of new mechanisms and the proper use of the potential of ratified documents, the continuation and improvement of sanctions policy, Ukraine needs to coordinate the monitoring of cultural heritage sites in the occupied territories, utilizing modern remote sensing technologies. These steps will allow a radical increment in the penal proceeding numbers for the crimes of the occupiers, which will be the basis for the development of the Ukrainian offensive on this front. The issue of regulating the monitoring functions of the cultural heritage protection bodies needs to be resolved at the legislative level.

KEYWORDS: cultural heritage; cultural property; annexation; occupation; occupied territories.